

ВНЕСОК ЖІНОК-УЧЕНИХ У РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ В 20-30 РР. ХХ СТ.

Маврина Олена Андріївна студентка 5-го курсу магістратури за спеціальністю історія, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ.

Михайлюк Олена Ігорівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та українознавства, Луганський національний аграрний університет, Луганськ.

Широка фактична база, рівень осмислення проблеми істориками, дозволили висвітлити наукову діяльність жінок в Україні в 20-30 рр. ХХ ст. Розвиток української науки 1920-30-х рр. характеризувався процесом фемінізації академічної спільноти. Йдеться про соціокультурну ситуацію, позначену впливом емансипаційного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст., підтримкою з боку держави, возведенням «жіночого питання» на рівень державної політики. Період 1920-30-х рр. ставить жінку на абсолютно нову ідеологічну позицію. Офіційний дискурс прописує нові соціальні ролі жінок, ідеологія намагається поставити їх на одну ступінь із чоловіками в усіх сферах соціального буття, долаючи багатовікові стандарти «жіночого місця» у соціальних відносинах.

У червні 1921 р. РНК УСРР схвалила положення, згідно з яким Академія наук УСРР визнавалася найвищою науковою державною установою республіки. Академію було перейменовано на Всеукраїнську (таким чином декларувався намір об'єднати в рамках однієї організації наукову інтелігенцію всіх українських земель) і підпорядковано наркомату освіти. У фокусі дослідження знаходиться коло жінок, які отримали професійний статус в інтелектуальному середовищі української радянської науки, прилучилися до діяльності академічних установ (структурних підрозділів ВУАН, профільних науково-дослідних кафедр) і стали активними учасницями вітчизняного наукового процесу. За допомогою історико-порівняльного методу було охарактеризовано внесок жінок-учених у розвиток **історії**, етнографії, філології, математики, фізики, мікробіології та інших радянських наук в Україні в 20-30-і рр. ХХ ст.

Ключові слова: історія України, радянська наука, жінка-науковець, наукова діяльність.

Наука на протязі багатьох віків залишається одним із засобів вирішення проблем в державі. Тому важливим є використання історичного досвіду 20-30-х років ХХ ст., коли відбувалося становлення сучасної науки і формування національної інтелігенції, що було пов'язано з заснуванням і функціонуванням національної Академії наук. Реконструкція минулого дозволить об'єктивно і неупереджено показати дійсний внесок у розвиток науки українських вчених. Повна характеристика даного внеску не можлива, якщо ігнорувати роль жінки-науковця. Враховуючи цей факт, важливим стоїть завдання звернути увагу на

жіночі імена діячів науки та показати їх важливе місце в історії науки. Дослідження цієї проблеми має велике значення: воно сприятиме відновленню повноти історичної пам'яті, поверненню наукових надбань, надасть змогу науковим досягненням жінок-учених посісти гідне місце в вітчизняній історії і суспільстві.

Особливе місце у дослідженні питання участі жінок України у науковій діяльності посідає біографістика. Багато праць, присвячених видатним українським жінкам-вченим, енциклопедично-довідкового характеру: «Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник» [1], «Енциклопедія історії України» [2].

На унікальність жінки-історика 1920-х рр., що практично створила новий для української соціокультурної традиції образ «жінки-науковця», робить наголос в своїй статті «Феномен жінки-історика 1920-х рр.: механізм творення нової ідентичності» Лариса Андросова-Байда [3].

Сьогодні існує ряд праць в яких висвітлено особливості процесу фемінізації української науки, однак окреслення наукових досягнень українського жіноцтва в окремі історичні періоди потребує подальшого опрацювання. Мета даної статті – показати наукову діяльність жінок в 20-30-і рр. ХХ ст., проаналізувати їхній внесок у розвиток радянської науки.

Дослідники жіночої історії зазначають, що про участь жіноцтва у науковій діяльності не могло йти мови без одержання освіти, зокрема — доступу до її вищого рівня. Така можливість з'явилася наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., коли жінки отримали змогу вчитися у вищих навчальних закладах. Вже у 20-х рр. ХХ ст. були прийняті законодавчі акти, які надавали їм право на вищу освіту і вільний вибір професії.

Після революції 1917 року більшовики проголосили рівноправність чоловіків і жінок. Однак, значення політики радянської держави по відношенню до жінок в перші роки радянської влади для збільшення можливостей жінок в науці було невеликим. Оскільки держава розглядала жінок як особливу категорію громадян, що потребує політичного виховання, гендерна політика була орієнтована на те, щоб підготувати жінок до участі в суспільному виробництві [4, с. 508, 510]. «Жінки серед робітників є велика держава» - говорив в своєму докладі на ХІ з'їзді Р. К. П. в 1922 р. голова Виконкому Комінтерну, Г. О. Зінов'єв – «без робітниць і без симпатій жінок-трудівниць ми не створили б Червоної Армії, не протримались би у влади.» І товариш Зінов'єв підкреслював, що робота комуністичної партії серед робітниць і селянок важлива та потрібна [5, арк. 59]. Політика з підвищення рівня освіти жінок не ставила собі за мету формування кадрів для науки. Кар'єрні можливості жінок в науці в 1920 – і рр. визначались в значній мірі соціальними інститутами та стратегіями спротиву, що склалися до революції.

Початок 1930-х рр. ознаменував собою новий етап в політиці держави. В контексті економічної мобілізації жінок, котра супроводжувалась в офіційному дискурсі посиленням відповідальності жінок за виконання репродуктивних функцій, склалася нова модель участі жінки в науковій діяльності. Її можна охарактеризувати в цілому як «працююча в науці мати». Жінкам-ученим нелегко було пробивати дорогу до науки, долаючи і складні умови того часу і свої важкі настрої під впливом боротьби між особистим і громадським, між почуттям і боргом. Втім своєю наполегливою працею вони проклали свій шлях у науці, розвиваючи і збагачуючи її відкриття [6, с. 7].

Провідним науковим закладом досліджуваного періоду була Академія наук. У 1920 роках у ВУАН існували три відділи — історико-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний.

Павлова Марія Василівна стала в 1921 р. першою жінкою – дійсним членом ВУАН у сфері палеозоології. Марія Василівна (1854 – 1938) – перша українська жінка учений-палеозоолог, геолог і палеонтолог, доктор геології, професор (1910), заслужений професор, член-кореспондент АН СРСР (1925), Почесний член АН СРСР (1931), Почесний член Палеонтологічного товариства. Палеонтологія ссавців і еволюційне вчення стали основою всіх її наукових праць протягом всього життя [7, с. 13].

Особливої уваги заслуговує фундаментальна праця Н. Д. Полонської-Василенко, що розповідає про перші десятиліття існування ВУАН, у якій відображено практично усі аспекти розвитку цієї установи: матеріальне забезпечення, структура, стосунки з владою, репресії щодо співробітників та ін. Одночасно ця робота є також цінним джерелом з досліджуваної проблеми, оскільки авторка була сучасницею багатьох описаних нею подій, колегою низки видатних українських вчених, яких вона знала особисто.

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884 — 1973) була однією з провідних представниць державницької школи в українській історіографії, авторкою майже 200 наукових праць в царині історії Запоріжжя та Південної України.

Брала участь у діяльності Київського товариства пам'ятників старовини та мистецтва (з 1911), Київського історичного товариства Нестора-літописця (з 1912), Таврійській ученій архівній комісії (з 1916). У 1918—1924 рр. була вченим секретарем та викладачем Київського археологічного інституту. У 1925—1927 рр. — архівний реєстратор і помічник ученого архівіста Центрального архіву давніх актів. З 1924 р. — співробітник ВУАН. З 1929 р. — член Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України, у 1929—1934 рр. — вчений секретар Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII-XIX ст. З 1930 року — член Археографічної комісії. З жовтня 1934 р. — співробітник Рукописного відділу Всенародної бібліотеки України. У 1938—1941 рр. — старший науковий співробітник сектору історії феодалізму Інституту історії України АН УРСР. Її археографічні студії стали одним з джерел розвитку української історичної науки [8, с. 254, 278].

Із поверненням 1924 р. в Україну розпочала науково-дослідницьку роботу у створених М. С. Грушевським історичних установах, його донька Катерина Михайлівна Грушевська (1900 – 1943). Вона працювала штатним науковим співробітником Культурно-історичної Комісії та Комісії історичної пісенності Науково-дослідної кафедри ВУАН, була керівником Кабінету примітивної культури.

Результатом наукових пошуків ученої були етнологічні публікації у відновленому журналі «Україна», «Записках НТШ», чисельних випусках квартальника «Первісне громадянство та його пережитки в Україні» (1926-1929 рр.). Як етнограф працювала над питанням первісної культури людства, міфологічної основи фольклору. В 1924 році побачив світ збірник вченої «З примітивної культури: Розвідки та доповіді». Ще одним здобутком К. Грушевської

був її внесок у дослідження українського героїчного епосу (дум) та її носіїв (кобзарів). Вона вважала думи неоцінним народним скарбом, що заслуговує всебічного вивчення, вимагає збереження, навіть рятування. Саме їй належить видання найповнішого на сьогодні корпусу українських дум (побачили світ два томи – 1927 і 1931 рр.) [9, с. 35-36].

Науковою роботою в АН УРСР займалася Олена Іванівна Степанів (1892 - 1963) — український історик, географ, громадська та військова діячка. Перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцера, чотар Української Галицької Армії. 1919–1921 — навчалась у Віденському університеті, захистила докторську дисертацію на німецькій мові на тему «Розподіл і розвиток суспільства в старій Русі до половини XIII ст.», після чого повернулася до Львова. З 1922 — викладала історію та географію у Львівській гімназії сестер-василіянок та Львівському таємному українському університеті. Член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ініціювала створення його Географічної комісії), товариства «Рідна школа», референт при Ревізійному союзі українських кооперативів. З 1939 працювала в установах АН УРСР.

В напрямку філологічних досліджень плідно працювала Веселовська Зінаїда Миколаївна (1900 - 1986) — мовознавець. Кандидат філологічних наук (1939). Закінчила Харківський ІНО (1923), де відтоді працювала: 1928—1930 — науковий співробітник. 1931—1934 — науковий співробітник Харківської філії Інституту мовознавства. Викладала у Харківському педагогічному інституті іноземних мов (1934—1956, з перервами).

Досліджувала питання акцентології, зокрема історичної, лексикології, лінгвостилістики. На запит Історично-філологічного відділу УАН в 1927 році підготувала працю «Мова «Лексикону» П. Беринди», а в 1929 році «Український наголос у «Лексиконі» П. Беринди». Їй належить розділ «Інтоніяція» у колективній праці «Підвищений курс української мови» (Харків, 1931) та «Нарис фонетики і морфології робітничої мови» (Харків, 1934) [10, с. 470, 112].

Першою в Україні жінкою, яка захистилась на ступінь кандидата фізмат наук («Найближче розв'язання за допомогою способу моментів лінійних, диференціальних рівнянь, що мають особливості в коефіцієнтах», 1936) стала Клавдія Яківна Латишева (1897 – 1956). Її життя, навчання й робота протікали в Києві: середню освіту здобула в Другій жіночій гімназії (1916), закінчила жіночі вищі педагогічні курси (фізико-математичний відділ, 1921), Відомий її «Математичний задачник для хімічних інститутів» (1932) та «Елементи наближених обчислень» (1942), праці з електродинаміки, теорії коливань та ймовірностей.

Науковий доробок Латишевої — понад чотири десятки праць, серед яких і метод Фробеніуса-Латишевої для розв'язування систем диференціальних рівнянь з частинними похідними, і спільна з Михайлом Кравчуком доповідь (1936, Інститут математики) для союзної АН, і список літератури до його монографії «Застосування способу моментів до розв'язування лінійних диференціальних та інтегральних рівнянь» (1932—1935), удостоєний письмової подяки автора. Була вона й у числі організаторів Першої всеукраїнської математичної олімпіади (1936, Київський університет) [11, с. 574].

Одним з найбільших фахівців в області фізики неметалевих кристалів була Антоніна Федорівна Прихотько (1906 - 1995) - український радянський фізик, доктор фізико-математичних наук, професор, академік АН УРСР, Заслужений діяч науки УРСР, лауреат Ленінської премії, Герой Соціалістичної Праці.

Будучи студенткою третього курсу Ленінградського Політехнічного інституту ім. М. І. Калініна, під керівництвом Івана Васильовича Обреїмова (згодом академіка) почала займатися науковою роботою в Ленінградському фізико-технічному інституті АН СРСР. Після закінчення в 1929 р. інституту до 1930 р. А. Ф. Прихотько працювала науковим співробітником у Ленінградському фізико-технічному інституті, а в 1930 р. разом з групою молодих учених вона переїжджає до Харкова під знову організований Український фізико-технічний інститут, де працювала до 1941 р.

У 1927–1929 рр. І. В. Обреїмовим були проведені піонерські дослідження спектрів поглинання молекулярних кристалів, охолоджених до низьких температур. Ці дослідження були початком нового напрямку в спектроскопії — низькотемпературної спектроскопії молекулярних кристалів — і були продовжені І. В. Обреїмовим і А. Ф. Прихотько в Харкові.

У 1935–1940 рр.. А. Ф. Прихотько виконала великий цикл досліджень спектрів поглинання різних кристалічних модифікацій кисню, твердих сумішей кисню з азотом і аргоном та спектрів поглинання кристалів галогенів. Водночас Антоніна Федорівна розробила ряд методик вирощування надтонких кристалів органічних сполук, придатних для низькотемпературних спектральних досліджень.

А. Ф. Прихотько автор і співавтор близько 150 наукових праць, двох монографій. Великий вплив роботи А. Ф. Прихотько справили на розвиток виготовлення кріостатів в Інституті фізики АН УРСР. Вперше в інституті під її керівництвом були розроблені і виготовлені металеві кріостати, які в наш час міцно увійшли в лабораторну практику, практично витіснивши скляні кріостати [12, с. 318].

Від 1934 року працювала в Інституті мікробіології АН УРСР Клавдія Гнатівна Бельтюкова (1900-1971). У 1937-1941 роках була завідуючим відділу бактерій рослин. Досліджувала хвороби махорки і тютюну, зокрема рябуху. З'ясувала джерела інфекції, вплив добрив на стійкість рослин до цієї хвороби. Досліджувала бактеріози картоплі, зернових, бобових і овочевих культур [13, с. 127].

Отже, наприкінці XIX — на початку XX ст. жінки отримали доступ до вищої освіти, що в поєднанні з проголошенням радянською владою рівноправ'я між жінками і чоловіками і законодавчими актами 20-х рр., надавало їм право на вищу освіту і вільний вибір професії. Функціонування української Академії наук сприяло залученню українських жінок до наукової спільноти. Враховуючи історичні, психологічні, соціальні та біологічні причини недостатньої участі жінок у наукових дослідженнях, в 20-30 рр. XX вони зробили значний внесок у розвиток радянської науки.

Першою жінкою – дійсним членом ВУАН стала П. М. Василівна (палеозоологія). Цінними залишаються дослідження з історії, археографії Н. Д. Полонської-Василенко і з етнографії К. М. Грушевської. Входячи до Наукового товариства ім. Т. Шевченка, О. І. Степанів ініціювала створення його Географічної

Випуск 36

комісії. В Харкові плідно працювала на ниві філологічних досліджень Веселовська З. М. Понад чотири десятка праць з фізики і математики, були розроблені першою в Україні жінкою кандидатом-фізических наук К. Я. Латишевою. Одним з найбільших фахівців в області фізики неметалевих кристалів була український радянський фізик - А. Ф. Прихотько. Значний внесок на розвиток радянської мікробіології справили дослідження К. Г. Бельтюкової.

Звісно, розвиток радянської науки відбувався під суворим партійним наглядом, тому роль ідеологічного фактору в науковій діяльності дослідниць може стати темою для подальших наукових досліджень.

Література

1. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / М. А. Орлик [голов. ред.], Л. Г. Андрієнко [укл.] — К.: Фенікс, 2001 — 560 с.
2. Енциклопедія історії України: Т. 7. / Редкол. В. А. Смолій та ін. — К. «Наукова думка», 2010. — 728 с.
3. Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика 1920-х рр.: механізми творення нової ідентичності / Д. Андросова-Байда // Історіографічні дослідження в Україні. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2008— с. 23-41.
4. Історіографічні дослідження в Україні. / Відп. ред. О. А. Удод. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. — 546 с.
5. Державний архів Луганської області, Газетний фонд, оп. 1, «Красный пахарь» №2, 29. 07. 1922 р. - 69 арк.
6. Андросова-Байда Д. Образ жінки-науковця: до постановки проблеми / Д. Андросова // Україна і світ : зб. наук. праць. — Кривий Ріг, 2005. — с. 6–9.
7. Чаурина Р. А. Мария Васильевна Павлова (1854-1938) / Чаурина Р. А. // Биология: прил. газете «Первое сентября», 2000. - № 34. — с. 13.
8. Верба І. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884—1973). / І. Верба. — К., 2000. — 340 с.
9. Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика 1920-х рр.
10. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник.
11. Енциклопедія історії України: Т. 7.
12. Енциклопедія українознавства. — Т. 9. / Голов. ред. Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя. — 478 с.
13. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник.

REFERENCES

1. Orlik M. A., Andrienko L. G. (2001), “Women Ukraine. Bibliography encyclopedian dictionary”, Fenix, Kyiv, p.560.
2. Smoliy V. A. (2010), “Encyclopedia of history in Ukraine”, Т. 7, Naukova dumka, Kyiv, p.728.
3. Androsova-Bayda D. (2008), “Phenomenon the woman-historian. 1920-years.: mechanisms create the new identical”, Historygrafic research in Ukraine: collection science, p.23-41.
4. Udod O. A. (2010), “Historygrafic research in Ukraine”, Institute of history in Ukraine, Kyiv, p. 546.
5. The state archives of Luhansk region, the newspaper Fund, inventory 1, «Red ploughman» №2, 29. 07. 1922, p. 69.
6. Androsova-Bayda D. (2005), “The image of women-scientist: the formulation of the problem”, Ukraine and the world: collection of scientific works. - Krivoy Rog, p. 6-9.
7. Chaurina R. A. (2000), “Maria Pavlova (1854-1938)”, Biology: own newspaper «the First of September» № 34, p. 13.

8. Verba I. (2000), "The life and work of Polonska-Vasilenko N. D. (1884-1973)", Kyiv, p. 340.
9. Androsova-Bayda D. (2008), "Phenomenon the woman-historian. 1920-years.: mechanisms create the new identical", Historygrafic research in Ukraine: collection science, p.23-41.
10. Orlik M. A., Andrienko L. G. (2001), "Women Ukraine. Bibliography encyclopedian dictionary", Fenix, Kyiv, p. 560.
11. Smoliy V. A. (2010), "Encyclopedia of history in Ukraine", Т. 7, Naukova dumka, Kyiv, p.728.
12. Vladimir Kubiyovych, "Encyclopedia of Ukraine", Т. 9, Paris; New York: Young life, p. 478.
13. Orlik M. A., Andrienko L. G. (2001), "Women Ukraine. Bibliography encyclopedian dictionary", Fenix, Kyiv, p. 560.

Маврина Е.А. Михайлюк Е.И. ВКЛАД ЖЕНЩИН-УЧЕНЫХ В РАЗВИТИЕ СОВЕТСКОЙ НАУКИ В УКРАИНЕ В 20-30 ГГ. XX СТ.

Широкая фактическая база, уровень осмысления проблемы историками, позволили осветить научную деятельность женщин в Украине в 20-30 гг. XX ст. Развитие украинской науки 1920-30-х гг. характеризовалось процессом феминизации академического сообщества. Речь идет о социокультурной ситуации, обозначенной влиянием эмансипационного движения второй половины XIX - начала XX ст., поддержки со стороны государства, возведением «женского вопроса» на уровень государственной политики. Период 1920-30-х гг. ставит женщину на абсолютно новую идеологическую позицию. Официальный дискурс прописывает новые социальные роли женщин. Идеология пытается поставить их на одну ступень с мужчинами во всех сферах социального бытия, преодолевая многовековые стандарты «женского места» в социальных отношениях.

В июне 1921 г. СНК УССР принял положение, согласно которому Академия наук УССР признавалась наивысшим научным государственным учреждением республики. Академия была переименована на Всеукраинскую (таким образом, декларировалось намерение объединить в рамках одной организации научную интеллигенцию всех украинских земель) и подчинена наркомату просвещения. В фокусе исследования находится круг женщин, которые получили профессиональный статус в интеллектуальной среде украинской советской науки, примкнули к деятельности академических учреждений (структурных подразделений ВУАН, профильных научно-исследовательских кафедр) и стали активными участницами отечественного научного процесса. С помощью историко-сравнительного метода было охарактеризовано вклад женщин-ученых в развитие истории, этнографии, филологии, математики, физики, микробиологии и других советских наук в Украине в 20-30-е гг. XX ст.

Ключевые слова: история Украины, советская наука, женщина-ученый, научная деятельность.

Mavrina O.A. Mihajljuk E.I. CONTRIBUTION OF WOMEN-SCIENTISTS TO DEVELOPMENT OF SOVIET SCIENCE IN UKRAINE IN 20-30 OF XX AGE.

A wide actual base, level of comprehension of problem the historians, allowed to light up scientific activity of women in Ukraine in 1920-1930 of XX century. The development of the Ukrainian science of the 1920-1930, was characterized by the process of the feminization of the academic community. It is about a social and cultural situation, marked by the influence of the emancipatory movement of the second half of the XIX - beginning of XX century, support from the state. A «Woman question» was raised to the level of state policy. The period of 1920-1930 puts a woman on absolutely new ideological position. Official course dictates the new social roles of women. Ideology tries to put them on one the degree with men in all spheres of social life, overcoming the centuries-old standards of womanish place in social relations.

In June 1921 the Council of people's Commissars adopted a regulation, according to which the Academy of Sciences of the USSR was recognized as the highest state scientific institution of the

Випуск 36

republic. The Academy was renamed to the All-Ukrainian and the purview of the Commissariat of education. Intention to connect scientific intelligentsia of all Ukrainian earths within the framework of one organization was thus declared. In the focus of the research are women who received professional status in the intellectual environment of the Ukrainian Soviet science, joined in the activities of academic institutions and became active participants in the domestic scientific process. With the help of historical-comparative method was described contribution of women-scientists in the development of history, ethnography, philology, mathematics, physics, microbiology and other soviet science in Ukraine in the twentieth century.

Keywords: history of Ukraine, soviet science, women-scientists, scientific activity.

Рецензент: **Крапівін О. В.**, доктор історичних наук, професор

Стаття подана
27.04.2012